

Wiesław Witkowski

O BACZWAŃCACH I ICH JĘZYKU

Pierwsi przesiedleńcy z północy, przede wszystkim z Górnych Węgier (z komitatów karpackich między Popradem a Tisą) ale częściowo także z Galicji pojawili się w Baczce, środkowym regionie Wojwodiny już z początkiem lat czterdziestych osiemnastego wieku. Napływali zresztą i zasiedlali żyzne ziemie naddunajskie również w ciągu następnego stulecia. Znajdowali tu chleb, którego tak im brakowało w ubogich a przeludnionych stronach rodzinnych i więcej wolności osobistej. Wiedeńskie zaś władze, zainteresowane niewątpliwie w trwałości kolonizacji leżących odległymi (i nie wzbogacających fiskusa) ziem pogranicznych, zorganizowały przybyłym niemal natychmiast odpowiednią opiekę duchowną. I tak oto, specjalnie dla przybyśzów wyznania greckokatolickiego erygowana została już w 1777 r. eparchia krżewacka z rezydencją biskupią w Tkalecu.

Obecnie (tj. wedle spisu ludności Federacyjnej Republiki Jugosławii z 1971 r.) zamieszkuje Wojwodinę (a w mniejszych skupiskach Bośnię i Hercegowinę) ponad 120.000 potomków ówczesnych imigrantów podkarpaccich. Znaczna ich większość, bo blisko 84.000, deklaruje się dzisiaj jako Słowacy, 14.000 — jako Ukraińcy, zaś 25.000 — jako Rusnacy, zwani też ze względu na lokalizację najliczniejszych swoich osad Baczwańcami.

Dla sławistyki tej niewielką grupę językowo-etniczną odkryli niemal równocześnie bo publikacjami ogłoszonymi w tym samym 1898 roku: Ukrainiec — Wołodmyr Hnatiuk (ЗНТІІІ, 22), Słowak — František Pastrnek (Listy filologické, 25) i Rosjanin — Aleksej I. Sobolewski (Этнографическое обозрение, 39). Podczas jednak gdy pierwszy z nich określił Rusnaków jako etnicznych a nawet językowych Rusinów (zob. jego osobliwe wywody historyczno-językoznawcze w artykule *Словаки чи Русини?* ЗНТІІІ, 42—44), dwaj pozostali stwierdzili zgodnie a niezależnie od siebie, że są to (przynajmniej pod względem językowym) Słowacy. Zainteresowanie Rusnakami, w ciągu całego następnego półwiecza znikome, wzrosło wyraźnie w ostatnich trzydziestu latach głównie dzięki temu, że руска бешѣда (ew. руски язык) — jak oni sami nazywają własną mowę — uzyskała w Jugosławii po drugiej wojnie światowej rangę języka literackiego. W języku tym, który tu, aby uniknąć jakichkolwiek fałszywych skojarzeń, nazywać będziemy umownie baczwańsko-rusnackim, wychodzą od kilkudziesięciu lat książki i czasopisma, nadawane są audycje radiowe z rozgłośni w Nowym Sadzie, jest on przedmiotem nauczania w kilkunastu szkołach podstawowych, a wreszcie językiem wykładowym otwartego w 1970 r. gimnazjum w Ruskim Keresturze¹. I właśnie przede wszystkim dla potrzeb owej uczelni pojawiła się w 1977 r. druga już edycja podręcznika Mikoli Koczisza *Граматика руского языка I — Фонетика, морфология, лексика*².

¹ H. D. Pohl, *Minoritates slavonicae. Die kleinen slavischen Volksgruppen Europas und deren Sprachen*. 4. Die Rusinen Jugoslaviens: Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft 1, 1975, ss. 38—9, zob. też Sven R. Gustavsson, *Rusinerna i Jugoslavien, deras kultur och språk*: Meddelanden från Slaviska institutionen av Stockholms universitet 13, 1975.

² Zestawiona przez najlepszego dziś radzieckiego znawcę problematyki baczwańskiej A. D. Duliczenkę bibliografia prac o języku baczwańsko-rusnackim za lata 1946—1973 obejmuje aż osiemdziesiąt pozycji. Zob. Творчості 1, Нови Сад 1975, ss. 24—7.

Zanim przystąpimy do szkicowego opisu-charakterystyki języka naszych nad-dunajskich kuzynów, opisu opartego zresztą w znacznej mierze na materiałach wspomnianej gramatyki³, oddamy jeszcze głos jej autorowi; niech on sam określi naturę swojej macerainskiej beszedi:

Наш язык — читаю в его статье *Сучасни руманя у нашим языку и основни тенденции його дального развоја*⁴ — ише не унесени до науковой класификації славянских языков. Як литературни язык вон би мал бун з македонским языком наймладши славянски литературни язык. Як народна беседа вон би, по моім думаню, диалект украинского языка котри пре окремни историйни причини мал свою самостойну кривилькаву розвойну драгу. Обективно патраци, медзитим, вон анахроне и реакційне зявене, бо ше вимкнул общому руху зедньованя украинских диалектов котри ше од Шевченкового часу та по нешка зляли до мощного литературного общеукраинского языка...

Celem podjętych przez nas badań będzie ustalenie, ile słuszności kryje się w przytoczonym poglądzie.

SYSTEM FONOLOGICZNY

System fonologiczny języka baczwańsko-rusnackiego tworzy 27 fonemów spółgłoskowych i 5 fonemów samogłoskowych.

Podsystem konsonantyczny składa się z: 8 fonemów zwarto-wybuchowych [*p-b, t-d, t'-d', k-g*]; 9 fonemów szczelinowych [*f-v, s-z, š-ž, j, x-ɣ*], 4 fonemów zwarto-szczelinowych [*c-ɟ, č-ž*] i 6 spółotwartych [ustnych — *l, l', r* i nosowych — *m, n, ŋ*]. Fonemy *t'-d', f i g* występują zasadniczo tylko w wyrazach pochodzenia obcego.

Podsystem wokaliczny składa się z: dwu fonemów wysokich [*i, u*], dwu fonemów średnich [*e, o*] i jednego niskiego [*a*]. Fonemy samogłoskowe nie posiadają różnic ilościowych i nie ulegają zmianom jakościowych w zgłoskach nieakcentowanych.

Akcent wyrazowy w języku baczwańsko-rusnackim jest paroksytoniczny; w dwusylabowych połączeniach przyimkowych pada on na przyimek: *zá xvost, ná čas, pód nos, přez most*.

ALFABET, UWAGI O PISOŃNI

Piśmiennictwo baczwańsko-rusnackie posługuje się alfabetem grażdzańskim typu ukraińskiego liczącym 32 litery: a, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь. Litera *đ* (pisana też *ṛ*) oznacza spółgłoskę *g*, litera *и* — samogłoskę *i*, litery *є, ї, я, ю* — połączenia *je, ji, ja, ju* (a jedynie po *д, л, н, т* — *e, i, a, u* po spółgłoskach miękkich), litera *ь* służy do oznaczania miękkości spółgłoszek *д, л, н, т*: *дь, ль, нь, ть*. Połączenia literowe *дз i дж* oznaczają afrykаты *ʒ i ʃ*.

FONETYKA

Językowi baczwańsko-rusnackiemu właściwe są następujące cechy fonetyczne:

1. Zachowanie bez zmian prasłowiańskich grup spółgłoskowych *tl, dl*: видлі, жадлю, мидлю, садлю, шидлю... a także вона плетла, вона метла. W terminie kulto-

³ Prócz niej w części analitycznej niniejszego artykułu korzystano z materiałów zawartych w publikacjach: Микола М. Кочинш, *Правонис руского языка*, Нови Сад 1975; Микола М. Кочинш, *Приручниц терминолоики речник српскохрватско-русинско-українски*, Нови Сад 1792 i Олекса Г о р б а ч, *Лексика говірки бачвансько-срімських українців*: Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, 1/4, Пряців 1969. Sporo materiału dostarczyła wreszcie autorowi własna lektura dostępnych mu tekstów baczwańsko-rusnackich.

⁴ Микола М. Кочинш, *Лингвистични роботи*, Нови Сад 1978, s. 22.

- wym кадило, znajdującym się bezsprzecznie pod wpływem liturgicznej cerkiewszczyzny, dodatkową przyczyną uproszczenia *dl* w *l* mogło być *d* poprzedniej sylaby.
2. Zachowanie bez zmian prasłowiańskich grup spółgłoskowych *kw*, *gv*: квет, квичач 'kwicze' i гвизда 'gwizda' a także гвиздац.
3. Brak kompletny (poza wyrazem граблі, gdzie *l* mogło być starym sufiksem⁵) wstawnego (epentetycznego) *l*.
4. Kontynuanty prasłowiańskich połączeń *orT*, *olT* pod intonacją opadającą w postaci *roT*, *loT*: роботник, ровно, разум, локец, лоньски...
5. Zachowanie (zasadniczo) nagłosowych połączeń *je-* i *ju-*: еден, елень, ешень obok озеро (nowsze zapożyczenie z ukraińskiego?); ютро, юшка obok уж.
6. Kontynuanty prasłowiańskich połączeń typu *TorT*, *TolT* zasadniczo w postaci *TraT*, *TlaT*, *TreT*, *TleT*: драга, здраве, мраз, длань, млаток, платно, брег, врецено, древо, млеко, млец 'mlec'... Nie więcej niż w kilkunastu wyrazach spotykamy tu grupy pełnogłosowe: жайворонок, норов, смерека, соловей, черево, череп, чересло 'lemiesz', черешня..., a już zupełnie sporadycznie lechickie *TroT*, *TloT*: крочиц, млюди — млода 'pan młody, panna młoda', преплокац, смрод, хлоп, хлопски...
7. Kontynuanty prasłowiańskich połączeń *tj* (*kt*, *gt*) i *dj* zasadniczo w postaci *c* i *ž*: моцни, ноцник 'nocleg', обещац, плецати 'pleczysty' крадза 'kradzież', походзене, предза, садза, пудзи... Sporadycznie jednak trafiają się na ich miejscu *č* i *ž/ž*: мацоха, мачачи 'koci' (por. słowac. mačací), помочник obok помоцник, родиче (nie spalatalizowane *dl*), целячи 'cielęcy' (spalatalizowane *tl*)... медведжи/медвежи, меджа, урожай, урожайни...
8. Zróznicowane kontynuanty prasłowiańskich samogłosek zredukowanych (jerowych), które: a) w sąsiedztwie dawnych *r*, *l* sonantycznych przybierają przeważnie postaci takie jak w języku polskim i gwarach wschodniosłowackich — гарло, гарси, зарно, сарня... шмерц/умарти 'zmarły', упрец ше/упарти, утвердзиц/тварди, черліца/тарло, черніца/чарни... верх, сперніцо, шерцо (por. stol. sierce), черстви... длуго, уздлуж, слуп, слунко... choć również зморщени, волк, жовти, полини..., b) w sąsiedztwie (pierwotnie po) dawnych *r*, *l* niezgłoskotwórczych dają razem z towarzyszącymi im spółotwartymi bądź to grupy *ir*, *er* — гирмец 'grzmieć', кертичи 'kreci', кирвави, оберви 'brwi', тирвац 'trwać'⁶ —, bądź *ri*, *re* — хрибет, хресциц — i *li*, *lu* — глібоки, сліза, яблуко... W nagłosie grupy takie, jak świadczące wyraz ардза, mogły przybierać postać *ar*. Z dawnego połączenia tych samogłosek z *j* (-*ja*, -*bj*, *jb*-) mamy obecnie *i*: нови, криє, туні, пне, игла..., we wszystkich zaś pozostałych połączeniach na miejscu niegdysiejszych przednich samogłosek jerowych w tzw. pozycji mocnej pojawia się zasadniczo zawsze *e* — лев, лен, пес, мудрец, хлапец... —, jako że nieliczne serbsko-chorwackie imiona własne zachowujące tu swoje *a* — Вршац, Среман, Штрбац... — stoją w istocie poza systemem. Natomiast na miejscu takichże samogłosek tylnych występuje bądź to *o* — здохнуц, сохнуц, колок, мох, сон, податок..., bądź też *e*: гүзел, денко, крев, локец, напено, пекельни, сукенка, танечник... Nieorganiczną samogłoskę *e* spotykamy nado m.in. w wyrazach жриделко i угел 'węgiel'.
9. Niejednolity rozwój prasłowiańskich połączeń typu *VjV*, występujących nierzadko w postaci skonstruowanej: ми ше бали (бац ше), ти знаш, пас/пояс, стац/стояц, шац/шеяц, шмеяц ше... Niektóre wyrazy, jakimi zjawisko to ilustruje O. Horbach⁷,

⁵ Zob. F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1, Kraków 1952—6, s. 334.

⁶ Zdaniem Z. Stieberta (Wpływ polski i słowacki... Spr. PAU XLI, 1936, 2, s. 49) formy takie można by ze względu na istnienie zachodniosłowackich *xerbet*, *hervi*, *hermi*... uważać za efekty słowackiego rozwoju *rě*, *rb*.

⁷ *Лексика говірки...* (zob. wyżej odsyłacz 3), s. 316.

a mianowicie крац 'krajac' i лац 'łajac', pozwalają przypuszczać, że tendencja do tego rodzaju ściągnięć jest w języku baczwańsko-rusnackim żywa i dziś.

10. Kontynuanty prasłowiańskiego *ě* zasadniczo (zarówno w sylabach otwartych jak też zamkniętych) w postaci е: колено, лето, цело 'ciao', летац, зарекац ше, мешац 'mieszać' i 'miesiąc'! ... хлеб, лес, сушед, мех 'worek', дзецко, шветло... Nie należą jednak do rzadkości i takie wyrazy jak: били, лiви, лікар, цикави, циловац, шпивац... вирни, ридки, хлiв, шинiр..., w których dawnemu *ě* odpowiada i. Zresztą parę wyrazów „jaciowych” poświadczonych jest w tekstach z dwojakim wokalizmem: квет/квит, мера/мира, цена/цина... Nie ulega wątpliwości, że liczbę a zarazem rangę słownictwa „ikającego” powiększają dość wydatnie takie nowe zapożyczenia z ukraińskiego jak: діло, крипак, одвит, надія, подія czy змист. Do powyższego należy dorzucić, że sporadycznie na miejscu etymologicznego *ě* pojawia się także lechickie a: бляди, цали, цілоц...

11. Dwojaki (w postaci e lub a) kontynuanty prasłowiańskiego *ę*. Obfity materiał leksykalny zawierający owe kontynuanty świadczyć się zdaje, że dzisiejsza repartycja e — a odzwierciedla jeszcze stosunkowo wyraźnie dawne różnice intonacyjno-iloczasowe, które (oczywiście przed zanikiem rytmu) spowodowały dwukierunkowy rozwój *ę*: na odmiankę przednią i tylną. Odmiankę pierwszą odnajdujemy m.in. w wyrazach дзековац, мегкосц, месо, паметац, пета, предза, чежко, швето czy щесце, odmiankę drugą w wyrazach вязац, вшадзи 'wszędzie', градка, жадло, заяц, жадац 'żądać', розпочац, розцагнуц czy прадки 'przadki zbiorowe przedzenie lnu'. Istotne lub pozorne odstępstwa od przedstawionej wyżej dystrybucji powstały albo w wyniku późniejszych wyrównań w obrębie samej baczwańszczyzny, albo pod wpływem serbskiego otoczenia językowego (розпресц, тресц), albo też cerkiewszczyzny czy ukraińszczyzny — обсяг, тисяча, часто, язык...

12. Inny rozkład a także większa niż w serbsko-chorwackim czy ukraińskim ilość spółgłosek szumiących i syczących. Stan taki zawiązuje język baczwańsko-rusnacki dwu „przesówkom konsonantycznym”. Wcześniejsza z nich doprowadziła do przekształcenia t', d' (poprzez stadium pośrednie ć, ź) w c, z: ходзиш, цепли... дзвиг, цми... писац, челядз... Sporo później dokonała się (również we wszystkich rozycach) zmiana ś, ź w š, ž: шено, жима... шліна, жвир 'zwierz'... нош i веж (forma 2 os. l. p. trybu rozkazującego czasowników вецц i вжац 'wziąć').

13. Depalatalizacja dawnego ř. Świadczą o niej jednoznacznie liczne zapisy typu брux, вечера, градка, наруцац, ограц 'ogrzac' czy праник. Zresztą pisownia takich wyrazów jak буря czy непорядок (zapewne wzorowana na literackiej ukraińskiej) dowodziłaby jedynie wymowy буря, neporjadok.

14. Wypadki przegłosu e w a. W dostępnych nam materiałach ilustrują go wyrazy вечар (ale вечера 'wieczera') ляд, жалудок, запрацац i прецадзиц. Hipерpoprawną zaś formę — челедз (/челядз).

15. Obniżanie artykulacji i przed r, l poświadczają m.in.: оберац, здзерац, зберанина (/збирка) a także робел, влaпeлa czy женeлi ше.

16. Sporadyczne wypadki przegłosu e w o po ž, č a zapewne i š: мачоха, пчола, чоло, чорт, жобрак i жобрац.

UWAGI O SŁOWOTWÓRSTWIE IMIENNYM

Niemal wszystkie formanty imienne języka baczwańsko-rusnackiego odpowiadają zasadniczo i pod względem formy i funkcji formantom słowotwórczym innych języków słowiańskich. Np. sufix — *isko* znajdujemy tam zarówno w nazwach przedmiotów (кошиско, шедзиско) czy nazwach terenowych (сперніско, гноїско, пасовско) jak też w licznych augmentatywach: витриско, хвосциско, пшиско, брушиско... Jedynym względnie oryginalnym tworem baczwańskim byłby (znany zresztą dobrze

językowi słowackiemu) przyrostek rzeczownikowy *-čok*, efekt zdwojenia prasłowiańskiego formantu deminutywnego — *k*. Por.: батор — батожок — батошчок (z батожок); зуб — зубок — зубчок; клас — класок — класчок; рог — рожок — роцок... Z rzadziej spotykanych wymienić warto jeszcze sufiks lokatywny *-ara* (пуста́ра) i augmentatywny *-uha*: машино́ра, плуго́ра...

Wśród formantów przymiotnikowych na specjalną uwagę zasługuje stary przyrostek dzierżawczy *-ov*. W przeciwieństwie do języka ukraińskiego czy literackiego słowackiego (nie mówiąc już o polskim), gdzie bytuje on praktycznie w kilkunastu najwyższych derywatach odrzeczownikowych, tutaj zakres jego łączliwości a więc i produktywność wręcz zaskakują. Nie tylko wypiera on bowiem komplementarny sufiks żeński *-in* w przymiotnikach odosobowych i odzwierzęcych (мацеров/мацерин, кравов), ale też, identyfikując się z homonimicznym sufiksem relatywnym *-ov-* (ukr. -овий, słowac. -ový), a nawet z *-n-* (ukr. -ний, słowac. -ný), wprowadza formalnie (por. s. 9) w krąg przymiotników dzierżawczych takie formacje jak вербов, столів, прикметніков, цукров (/цукрови) a nawet главов 'główny, właściwy głowie' czy риков 'rzeczny'.

Wyrazy złożone typu штирискладови, двасторчни przypominają bardzo słowackie štyrihranny, dvestoročný.

UWAGI O FLEKSJI IMIENNEJ

Generalnie rzecz ujmując odmiana imion w języku baczwańsko-rusnackim charakteryzuje się dwiema istotnymi właściwościami. Pierwsza z nich przejawia się w całkowitym ujednoliceniu dawnych tematów twarodo- i miękkotematowych. Za drugą wypadnie uznać daleko posuniętą (bo z wyjątkiem biernika i nielicznych form narzędnika) unifikację końcówek przypadków zależnych w liczbie mnogiej. W odmianie rzeczownikowej będą to końcówki: *-ox* dla dopełniacza i miejscownika, *-om* dla celownika, *-ami* dla narzędnika; w odmianie zaimkowo-przymiotnikowej: *-ix* dla dopełniacza i miejscownika, *-im* dla celownika, *-ima* dla narzędnika. Zróżnicowanie form biernika, ograniczające się zresztą tylko do imion rodzaju męskiego, wywołuje właściwa im kategorii żywotności. Stanowiąca jej formalny wykładnik w liczbie mnogiej końcówka *-ox* jest obligatoryjna jednak wyłącznie w obrębie imion osobowych. W narzędniku l. mn. niektóre rzeczowniki pojawiać się mogą jeszcze z zanikającą stopniowo końcówką *-mi*: з коньми, очми... з дзівчатми, качатми...

ODMIANA RZECZOWNIKÓW

Wedle ogólnie przyjętej podręcznikowej klasyfikacji rzeczowniki języka baczwańsko-rusnackiego dzielą się na cztery deklinacje. Deklinacja pierwsza obejmuje rzeczowniki rodzaju męskiego i nijakiego, deklinacja druga — rodzaju żeńskiego i męskiego, deklinacja trzecia — rodzaju żeńskiego i deklinacja czwarta — rodzaju nijakiego. Nie uwzględnione w tym schemacie rzeczowniki odprzymiotnikowe typu учени, млода, живе zachowują całkowicie swoją pierwotną fleksję.

Deklinacja pierwsza

(rodzaj męski)

M.	хлоп	конь	стол	цукер	Янко
D.	хлопа	коня	стола	цукру	Янка
C.	хлопови	коню/коньови	столу	цукру	Янкови
B.	хлопа	коня	стол	цукер	Янка
N.	хлопом	коньом	столом	цукром	Янком
Msc.	хлопови	коню/коньови	столу	цукру	Янкови

(rodzaj nijaki)

M.	место	око	щесце
D.	места	ока	щесца
C.	месту	оку	щесцу
B.	место	око	щесце
N.	местом	оком	щесцом
Msc.	месте/-у	оку	щесцу

Rzeczowniki zapożyczone typu желе, купе, колибри, ниво tworzą formy przypadków zależnych przyłączając odpowiednie końcówki do pełnej formy mianownika: желеа, желеу, желеом...

Komentarz do liczby pojedynczej. Spośród dawnych neutrów miękkotematowych końcówkę mianownika *-e* zachowują jedynie wyrazy, których temat kończył się niegdyś na *-tj-*; pozostałe uogólniły przyjętą od tematów niepalatalnych końcówkę *-o*: морію, полію, шерцю... Kończówka dopełniacza maskulinów *-u*, wypierana wyraźnie (nie bez wpływu języka serbsko-chorwackiego) przez *-a*, utrzymuje się jeszcze głównie w rzeczownikach materiałowych (ляду, праху, шніру...) i abstrakcyjnych (nomina actionis): плачу, розберу, розмаху... Kończówkę celownika i miejscownika *-ovi* przybierają z zasady rzeczowniki osobowe, sporadycznie pozostałe żywotne, a w bajkach nawet animizowane nieżywotne: пришло дзивче ґу Витрови. Dystrybucja dwu pozostałych końcówek miejscownika nie poddaje się szczegółowemu opisowi, można jedynie stwierdzić, że pierwszą z nich (*-u*) przybierają zawsze rzeczowniki obu rodzajów o tematach zakończonych na spółgłoski tylnojęzykowe i — wśród maskulinów — przeważnie wyrazy o niewielkiej frekwencji. Rzeczowniki częściej używane występują raczej z końcówką *-e*. W formach wołacza (zastępowanych nierzadko przez mianownik) dominuje końcówka *-u*; końcówka *-e* pojawia się w kilkunastu najwyższych rzeczownikach osobowych, np.: чловеце, хлопе, куме, пане, боже... i śladowo (obok częstszego пцу) в пше.

Komentarz do liczby mnogiej. Najpowszechniejszą końcówką mianownika maskulinów jest bez wątpienia *-i*: хлопи, воли, столи, краї... Niektóre rzeczowniki osobowe z tematem zakończonym na *-k-* wymieniają tę spółgłoskę w mianowniku l. mn. (a nawet w całym paradygmacie l. mn.) na *-c-*: Руснак — руснаци, Руснацох..., Словак — Словаки, Поляк — Пляци/Поляки, вояк — вояци/вояки, козак — козаци/козаки... Znacznie rzadziej i wyłącznie w obrębie rzeczowników osobowych pojawiają się tu jeszcze końcówki *-e* i *-ove*. Kończówkę *-e* przybierają rzeczowniki z sufiksami *-an*, *-tel'*, *-al'*, *ač*, *-ar*, *-or* i *-er* a także zakończone na *-š-*, np.: Дюрдьовчане, учитеље, ковале, ткаче, млінаре, дохторе, товарише..., końcówkę *-ove* posiadają: синове, щове, дідове, швекрове, мужове, панове, князове, кральове, паноцове. Jedyną końcówką mianownika l. mn. neutrów jest *-a*.

Kończówki biernika i narzędnika l. mn. omówione zostały wyżej.

Deklinacja druga

rodzaj żeński			(rodzaj męski)
1.	рука	доля	слуга
2.	руки	долі	слуги
3.	руки	долі	слуги/слугови
4.	руку	долю	слугу
5.	руку	долю	слугу/слугом
6sc.	руки	долі	слуги/слугови

Deklinacja trzecia

M.	кощ	мац
D.	кощц	мацери
C.	кощц	мацери
B.	кощ	мацер
N.	кощцу	мацеру
Msc.	кощц	мацери

Deklinację drugą charakteryzują daleko posunięty synkretyzm fleksyjny i brak alternacji konsonantycznej w tematach zakończonych na spółgłoski tylnojęzykowe. Rzeczowniki rodzaju męskiego tej odmiany — wyłącznie osobowe — mogą przybierać w celowniku, narzędniku i miejscowniku l. p. obocznie końcówki z deklinacji pierwszej. Dotyczy to również ich liczby mnogiej, gdzie w mianowniku z końcówką *-i* konkuruje *-ove*, a w bierniku obok *-i* pojawia się *-ox*.

Zestawienie paradygmatu deklinacji drugiej z paradygmatem deklinacji trzeciej (do której włączony został także heterosylabiczny rzeczownik *мац*) wykazuje daleko posunięty proces ich unifikacji. W l. p. różnią się one, jeśli nie brać pod uwagę ginącego wołacza⁸, jedynie formami mianownika i biernika.

Deklinacja czwarta

tj. odmiana rzeczowników typu *каче, качеца, качету, каче, качецом, качету* — *качата, качатох...* i *племе, племена, племену, племе, племеном, племену* — *племена, племенох...* nie wymaga ze względu na całkowicie ujednoliconą fleksję żadnych omówień.

ODMIANA I STOPNIOWANIE PRZYMIOTNIKÓW

Przymiotniki baczwańsko-rusnackie dzielą się na dwa typy deklinacyjne: jeden, który można by nazwać ogólnym i drugi, właściwy jedynie formacjom z przyrostkami *ov* i *-in*, który nazwiemy umownie dzierżawczym. Odmiana typu pierwszego (ogólnego) przedstawia się następująco:

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga
M.	добри добре	добра	добри
D.	доброго	добрей	добрих
C.	доброму	добрей	добрим
B.	добри/-ого добре	добру	добри/-их
N.	добрим	добру	добрима
Msc.	добрим/-ому	добрей	добрих

Odmiana dzierżawcza różni się od ogólnej jedynie mianownikiem i biernikiem obu liczb: formom rodzaju męskiego, przybierającym w odmianie ogólnej końcówkę *-i*, odpowiadają tu formy z końcówką zerową (*братов*), a formom rodzaju nijakiego z końcówką *-e*, jak też formom liczby mnogiej z końcówką *-i* odpowiadają tu formy z końcówką *-o* (*братово*).

Stopień wyższy przymiotników jakościowych tworzy się przy pomocy sufiksów *-š-* i *-ejš-*. Sufiks *-š-* przybierają zasadniczo przymiotniki o temacie kończącym się jedną spółgłoską: *билиши, новши, чешши...*, sufiks *-ejš-* przymiotniki o temacie kończącym się grupą spółgłoskową: *густейши, моцнейши, подлейши...* Nieregularne

⁸ W deklinacji drugiej cechuje go końcówka *-o*, w deklinacji trzeciej *-i*. Rzeczownik *мац* przybiera tu supletywną formę *мамо*.

(supletywne) formy stopnia wyższego posiadają: (добри) — лепши, (зли) — горши, (мали) — менши, (вельки) — векши.

Stopień najwyższy powstaje przez przyłączenie przedrostka *naj-* do formy stopnia wyższego: найлепши, наймоцнейши, найяснейши...

UWAGI O ODMIANIE I BUDOWIE ZAIMKÓW

Cechą charakterystyczną zaimków osobowych i zwrotnego w języku baczwańskorusnackim jest z jednej strony daleko posunięty synkretyzm ich przypadków zależnych w liczbie pojedynczej, z drugiej zaś szczególne bogactwo specjalnych form enklitycznych, które występują nawet w liczbie mnogiej (w zaimku trzeciej osoby).

M.	я	ми	ти	ви	—
D.	мне ме	нас	тебе це	вас	себе ше
C.	мне ми	нам	тебе ци	вам	себе ши
B.	мне ме	нас	тебе це	вас	себе ше
N.	мну	нами	тобу	вами	собу
Msc.	мне	нас	тебе це	вас	себе

Przykłady użycia zaimków enklitycznych: Хто о це дзба? Тота копуля на це уж брудна.

M.	вон	воно	вона	вони
D.	його/нього/нього го	сй/ней	їх/ніх их	
C.	йому/ньому му	сй/ней	їм/нім им	
B.	його/нього/нього го	ю/ню	їх/ніх их	
N.	нім	ню	німа	
Msc.	нім/ньому	ней	ніх	

Zaimki dzierżawcze мой, наш, твой, ваш і свій а także pytajno-dzierżawczy чий (i jego derywaty) przyjmują w mianowniku-bierniku l. p. rodzaju nijakiego i mianowniku-bierniku l. mn. końcówkę -о, np.:

M.	мой	моя	мойо	мойо
D.	моего	моей	моего	моїх
C.	моєму	моей	моєму	моїм
B.	мой/моего...	мою...	мойо...	мойо/моїх...

Zaimek wskazujący na przedmiot bliższy тот (z *tb + tb*) zachowuje zreduplikowany temat w mianowniku-bierniku obu liczb i w narzędniku l. p. rodzaju żeńskiego:

M.	тот	того	тота	тоти
D.		того	тей	тих
C.		тому	тей	тим
B.	тот/того	тото	тоту	тоти/тих
N.		тим	тоту	тима
Msc.		тим/тому	тей	тих

Zaimek wskazujący na przedmiot dalszy ревтор 'тамтен' posiada zreduplikowany temat jedynie w mianowniku l. p. rodzaju męskiego.

Zaimek pytająco-względny występuje w dwu odmianach: częstszej, ekspansywnej — котри і rzadszej, ginącej — хтори.

Zaimki nieokreślone, derywaty pytająco-względnych, tworzone są bądź to przy pomocy formantów prepozytywnych да-, дзе-, кой-, bądź postpozytywnego -шка/-шик, np.: дацо, даяки... дзехто, дзекотри... койяки, койкотри... Zaimki хтошка i цошка odmieniają się dalej następująco: когошник, чоґошник — комушник, чомушник — ... кимшник, чимшник...

UWAGI O ODMIANIE, BUDOWIE I SKŁADNI LICZEBNIKÓW

Wśród różnorakich wyrazów, które, oznaczając ilość lub porządek, zaliczane bywają do kategorii liczebników, wydzielić możemy w języku baczwańsko-rusnackim trzy szczególnie wyraziste grupy. Będą to:

1) liczebniki główne, 2) liczebniki zbiorowe, 3) liczebniki porządkowe.

Ze wszystkich liczebników głównych tylko еден ma formy rodzajowe i odmianę przymiotnikową. Trzy kolejne liczebniki główne (два, три, штири) nie posiadają już mocji (два столи, два жени, два места) i — podobnie jak пейц i шейц — w przypadkach zależnych (poza narzędnikiem, gdzie -ома) przybierają końcówki rzeczownikowe liczby mnogiej. Następne cardinalia: седем, осем, дзевец, дзешец, еднац, дванац... дзеветнац, дваецц... триецц... штераецц... пейдзешат... сто... два-сто... aż do дзевеццо дзевецдзешат и дзевец są już praktycznie nieodmienne. Natomiast тысяча (ale nie тысяч wchodzący w skład liczebników złożonych), миллион i миллиарда zachowują w pełni swoją rzeczownikową naturę. Do liczebników głównych należy również обидва, odmieniające się jak оба.

Na pograniczu liczebników głównych i zbiorowych pomieścić wypadnie formacje utworzone przy pomocy sufiksu -(c)me: дво́ме, тро́ме, шти́рме, пейцме... седемце́ме, осемце́ме... петна́дце... Podobnie jak polskie formy liczebnikowe dwaj, trzej, czterej, pięciu, siedmiu, piętnastu... łączą się one jedynie z rzeczownikami męsko-osobowymi: шейцме роботні́ки, дешецме чита́че... Pięć pierwszych formacji tego typu (2—6) przypadki zależne zapożyczają z odmiany odpowiednich liczebników głównych, dwa zaś dalsze (jeśli się jeszcze odmieniają) zachowują w odmianie swoje wtórne c: седемцо́х, седемцо́м... осемцо́х, осемцо́м...

Właściwe liczebniki zbiorowe — дво́йно, тро́йно, шти́веро, пе́цpero, шес́цpero, се́дмepo... е́денадeцpero... се́дмeнaдeцpero... — odmieniają się w liczbie pojedynczej i mnogiej. W liczbie pojedynczej (gdzie łączą się tylko z neutrami typu целe, качe) ich odmiana (praktycznie nie wykraczająca poza шес́цpero) jest poza biernikiem równym mianownikowi identyczna z odmianą liczebników głównych, natomiast w liczbie mnogiej (gdzie łączą się z pluraliami tantum) przybierają system końcówek przymiotnikowych: шти́вери, шти́верих, шти́верим, шти́вери, шти́верима, шти́верих. Stosunkowo często zamiast form przypadków zależnych wyższych liczebników zbiorowych używa się mianownika odpowiedniego liczebnika głównego. Tak więc na równi z клянки на е́денадeцeрих дзeвeрoх można powiedzieć клянки на е́дeнaц дзeвeрoх.

Liczebniki porządkowe proste (пeрши, други, трeци, шти́вaрти, пaти... oсми... cтoти... тисячни) i złożone (сeдeмнaсти... тpицeти... пeйцcтoти...) nie różnią się formalnie niczym od przymiotników; inaczej nieco ma się rzecz z zestawieniami, których ostatni, przymiotnikowy komponent łączy się z poprzednimi, mającymi postać liczebników głównych, nierzadko przy pomocy spójnika i: сeдeмдзeшaт и сeдми... тисяч дзeвeццo oсeмдзeшaт и други...

Podmioty złożone, stanowiące połączenie liczebnika głównego (innego niż еден) lub zbiorowego z rzeczownikiem, wymagają rzeczownika w mianowniku liczby mnogiej. Połączenia takie, występujące w funkcji określeń, cechuje bądź to związek zgody (jeśli liczebnik jest niższy od седем), bądź też (jeśli jest wyższy od шeйцu) odmienia się jedynie ich komponent rzeczownikowy.

Mianownika I. mn. wymagają też przysłówki ilościowe, np.: Кол нас ест вельо особи и предмети. И кед числовник ма вещей члени, прикметник ше пише як едно слово, наприклад дваццетейчирчони...

CZASOWNIK

Opis czasownika, najbardziej zróżnicowanej pod względem morfologicznym części mowy zaczniemy od szczególnie dlań typowych form osobowych. Te zaś od trybu oznajmującego, jedyne, jaki w językach słowiańskich posiada rozwiniętą kategorię czasu.

Formy osobowe czasu teraźniejszego i prostego przyszłego w języku baczwańsko-rusnackim wyróżniają się bądź to końcówkami *-em, -eš, -e, -eme, -ece, -u* (np.: нешем, нешеш, неше, нешие, нешеце, нешу), bądź to końcówkami *-m, -š, -ø, -me, -ce, -u* (np.: читам, читаш, чита, читае, читаце, читаю), bądź wreszcie *-im, -iš, -i, -ime, -ice, -a* (np.: кричим, кричиш, кричи, кричине, кричице, крича). Czasownik буц 'być', którego prosty czas przyszły ma formy zgodne z pierwszym wzorem (будзем, будзеш, будзе, будземе, будзеце, буду), odmianę czasu teraźniejszego zachowuje tylko szczątkowo. Największe jej pozostałości kryją złożone formy czasu przeszłego (zob. niżej): pierwotna forma 3. osoby I. p. ест występuje jako orzeczenie proste w zdaniach egzystencjalnych (np.: Коло нас ест вельо особи и предмети), a jej skrócona odmianka е fakultatywnie jako łącznik w orzeczeniach imiennych: Вона... е фактично лем форма за императив. Czasami w tej samej funkcji pojawia się cy (pol. są).

Czas przeszły może przybierać dwojaką postać: prostą i złożoną —

бул	були	мал	мали	i	бул сом	були зме	мал сом	мали зме
бул	були	мал	мали		бул ши	були сце	мал ши	мали сце
бул	були	мал	мали		бул (е)	були (цу)	мал (е)	мали (цу)

Postać prosta czasu przeszłego występuje w zdaniach zawierających podmiot wyrażony słownie: Я /Ти/ Владко купел краву. Postaci złożonej używa się w zdaniach nie zawierających podmiotu. Postać złożona jest wówczas obligatoryjna dla 1. i 2. osoby obu liczb, fakultatywna zaś dla osoby trzeciej: Купели зме краву. /Купели (цу) краву. W wypowiedzi zawierającej kilka orzeczeń w czasie przeszłym, słowo posiłkowe występuje z zasady tylko w pierwszym: Дожил я уж вельо нещесца: робел сом, ліпкел свою худобу, вязал конец зоз концом, алс вше ми наспак виходзело.

Formy liczby pojedynczej rodzaju męskiego nieodmiennego komponentu czasu przeszłego, kończące się grupą spółgłoskową, bądź to rozszerzają ją wstawnym nieorganicznym o, np.: ведол (ведла), везол (везла), влекол (влекла), могол (могла)... , bądź też upraszczają przez opuszczenie końcowego l. Por.: поцек/цекол (цекла), упек/пекол (пекла), потлук/тлукол (тлукла)... Aktualnie typ drugi (нец) szerzy się wyraźnie kosztem pierwszego (несол).

Ani formy czasu przyszłego, ani też formy trybu warunkowego nie nastroją żadnych istotnych uwag. Czas przyszły dokonany — podobnie jak w innych językach słowiańskich — wyrażany jest i tu czasownikami dokonanymi, czas przyszły niedokonany — wyłącznie połączeniami bezokoliczników o aspekcie niedokonanym ze słowem posiłkowym будзем, будзеш... W trybie warunkowym dystrybucja paradygmatów (я) би читал — бим читал opiera się na tejże zasadzie co dystrybucja postaci prostych i złożonych czasu przeszłego. Jest więc całkowicie przejrzysta.

Nieco inaczej ma się rzecz z trybem rozkazującym, kategorią gramatyczną o niezupełnie jednolitych wykładnikach formalnych. Niejednolitość ta, przejawiająca się już chociażby w zróżnicowanej — częściowo analitycznej, częściowo syntetycznej — budowie rozkaznika, widoczna jest przede wszystkim w dwojakim sposobie tworzenia form 2. osoby I. p. Uzależniona jest ona mianowicie od jakości tematu czasu teraźniej-

szego: przy tematach zakończonych na jedną spółgłoskę jest ona identyczna lub prawie identyczna z tematem (np.: вони опу — оп, вони вожа — вож, вони граю — грай, вони читаю — читай, вони замету — замет, вони кладу — кладз...), od tematów zakończonych na dwie spółgłoski tworzy się ona przez przybranie sufiksu *-i*: вони махню — махнї, вони пошлю — пошлї, вони дру — дри, вони шпя — шпи... Formy 1. i 2. osoby l. mn. trybu rozkazującego powstają przez dodanie do 2. osoby l. p. tegoż trybu końcówek *-me* i *-ce*. Rozkaznik 3. osoby do obu liczb ma postać analityczną: powstaje on przez przyłączenie do odpowiednich form trybu oznajmującego partykuły *най*.

Na nieosobowe formy czasownika w „ruskiej beśedi” składają się bezokolicznik i imiesłowcy.

Bezokolicznik, zakończony zasadniczo (z wyjątkiem мочи ‘móc’ i jego prefiksalnych pochodnych) formantem *-c* (np.: блищати, вращати, дрец, жрец, стануц, шеднуц...), posiada dość zróżnicowaną budowę elementów przedsufiksalnych. Obok takich, odziedziczonych z bardziej lub mniej odległej przeszłości postaci jak плесц, скласц, спресц czy гребсц na wyeksponowanie zasługują tu przede wszystkim jemu tylko właściwe twory analogiczne typu стрещиц (wedle стрещем), влещиц (wedle влечем), печиц (wedle печем), тлучиц (бо тлучем) czy чечиц ‘ciec’ (бо чечем)...⁹

Imiesłowcy są dwa: przysłówkowy i przymiotnikowy. Imiesłów przysłówkowy, formowany głównie acz nie wyłącznie od tematów prefiksalnych czasowników niedokonanych, posiada sufiks *-aci* / *-uci*: дозреваюци, прибегаючи, розламуюци... бежаци, блищаци, чечуци... Imiesłów przymiotnikowy może być tworzony przy pomocy sufiksów *-n-* (*-en-*) i *-t-* zarówno od czasowników dokonanych jak i niedokonanych: закончени, звежени, змечени, бити, дати, шити, чути... a sądząc z formacji takich jak збидисти, змокнути, умарти czy гніти... również od czasowników nieprzechodnich.

UWAGI O PRZYSŁÓWKACH I PREDYKATYWACH

W baczwańsko-rusnackim, podobnie jak w innych językach słowiańskich, największą i najbardziej wyrazistą grupę przysłówków stanowią przysłówki jakościowe posiadające zdolność tworzenia form stopnia. Stopień wyższy i najwyższy wszystkich prawie baczwańskich przysłówków jakościowych jest identyczny z odpowiednimi formami przymiotników rodzaju nijakiego, np.:

шмело (przym. шмеле) — шмелше — найшмелше
 легко (przym. легке) — легчейше — наилегчейше
 драго (przym. драге) — драгше — найдрагше
 добре (przym. добре) — лепше — найлепше

Odmienne nieco stopniują się: барз — баржей — найбаржей, бліско — бліжей — найбліжей, вельо — вецей — найвецей, далеко — далей — найдалей, мало — меней — найменей, ніско — нїжей — найнїжей, скоро — скорей — найскорей i parę innych.

Z bardzo zróżnicowanych zarówno formalnie jak i genetycznie przysłówków lokalnych i temporalnych na odnotowanie zasługują przede wszystkim twory oparte na tematach zaimkowych takie jak: даскельо, докля, покля i покаль, одкаль, одталь,

⁹ Wedle ustnej informacji dr Julii K r i š a k o v e j bezokoliczniki takie znane są gwarom słowackim okolic Zemplina i Szarysza.

поталь czy тамаль. Inny, dość swoisty choć mniej jednorodny zespół tworzą: вшадзи 'wszędzie', вше 'zawsze', їдзе, нїгде, нїгда 'nigdy', кеди, тєраз, незад-луго... Wreszcie wspomnieć tu należy o formacjach typu верхом, вечаром, силом(!), скоком, часом, чудом, шлїдом, шором 'kolejno' czy местами, jakie w języku Rusnaków, którzy piszą z piórem (пишу з пиром) i którym się niebo zaciąga z chmurami (небо ше запара зоз хмарами), są już ewidentnymi archaizmami, trafiającymi się w swojej nie całkiem jeszcze zadverbializowanej funkcji jedynie sporadycznie w tekstach folklorystycznych, np.: Спод каменя поточком вода там вибива.

Wśród predykatywów (wyrazów kategorii stanu) najczęściej trafiają się słowa homonimiczne z przysłówkami (цепло, жимно, весело, шлебодно...), niekiedy z rzeczownikami (ганьба, жаль, страх...), natomiast wyrazów, które spełniłyby głównie (jeśli nie wyłącznie) funkcję orzeczenia w zdaniach bezosobowych, posiada baczwańszczyzna zaledwie kilka: мож 'można', треба, потрібно, видно, необхідно.

PRZYIMKI

Przyimki dzielimy na prymarne i sekundarne. Z ogólnej liczby osiemnastu przyimków prymarnych języka baczwańsko-rusnackiego pięć posiada rekcję dopełniaczową (без, до, крім 'prócz', од, прейг 'poza'), jeden celownikową (гы 'ku'), dwa biernikową (пре 'dla, z powodu', през), jeden miejscownikową (при), jeden dopełniaczowo-narzędnikową (з z odmiankami 30 i 303), cztery biernikowo-narzędnikową (за, медзи, над, под z odmianką подо), trzy biernikowo-miejscownikową (на, о, по) i jeden dopełniaczowo-biernikowo-miejscownikową (у).

Liczniesze od prymarnych lecz rzadziej od nich używane baczwańskie przyimki sekundarne rozpadają się na: odrzeczownikowe (верх, коло, наместо, поконец, стред...), odprzysłówkowe (блізко, просто, уздлуж...), odczasownikowe (дзекуюци, виключуюци...) i odprzymikowe (понад, попод, споза, помедзи...). W osobną podgrupę wyodrębnić należy najnowsze przyimki-zestawienia typu: у складзе з, зависно од czy у одношеню на.

Przyimki odrzeczownikowe i odprzysłówkowe mają zasadniczo rekcję dopełniaczową (wyjątek вочи, łączący się z celownikiem), odczasownikowe — taką jak odpowiednie czasowniki, pozostałe — przeważnie taką, jakiej wymaga ich końcowy element przyimkowy.

UWAGI O SKŁADNI

Ze względu na brak jakiegokolwiek systematycznego opisu składni języka baczwańsko-rusnackiego uwagi poniższe ograniczone zostały do opisu kilku zaledwie faktów syntaktycznych, dla których materiał ilustracyjny zaczerpnięty został głównie z bezpośredniej lektury tekstów literackich.

1. Łącznik orzeczenia imiennego є (ewentualnie cy) bywa często opuszczany bez wprowadzania substytutu zaimkowego (por. ukr. це), np.: Применовник сам не член виречєня. Применовники неперемєнливи службово слова...

2. Orzecznik imienny występuje, jak się zdaje, wyłącznie w formie mianownika, np.: З применовниками треба буц осторожни. Ніхто ше учени не народзел. Усна проповедка югославянских Руснацох постаła самостойна чась общєукраїнської усней литературы. Тот есей не мал буц литературноисторийна синтеза...

3. Dopełnienie bliższe przy orzeczeniu zaprzeczonym może przybierać zarówno formę dopełniacza jak i biernika, np.: Голт, Янчи, не шмєш однесц води док ше не будзєме пасовац. Не мам з тобу бєшєди. Газдиня не мала солї... але — Синтезу не мож писац. Леже, лєже по жележе, душу не ма, душу веже. Нєвольо, нєвольо не ор мойо польо.

4. Na równi z dzierżawczymi konstrukcjami zaimkowymi typu Моя жена хора. Твоя книжка забруджена... używane bywają: Жена ми хора czy Книжка ци забруджена.

5. Innym bardzo rozpowszechnionym już obecnie (osobliwie w języku mówionym) serbokroatyzmem są różnorakie konstrukcje składniowe z partykułą да, np.: Ніхто ю не могол нагнац да ше шмее/Ніхто ю не могол нагнац же би ше шмее/Гайде да зашпиваме писню/Гайде, зашпивайме писню. Потребно да будзем технічар/Потребне же биш бул технічар...

UWAGI O SŁOWNICTWIE

Wielowiekowe kontakty jeszcze na terenie dawnej ojczyzny karpackiej przodków dzisiejszych Rusnaków z Wołochami (Rumunami), Węgrami czy Niemcami pozostawiły dość widoczne (choć różne ilościowo i jakościowo) ślady w ich leksyce.

Najmniej liczne są wpływy wołoskie. Przykładowo wymienić warto wyrazy: ґуша (r. guşa) 'wole', Крачун (r. Crăciun) 'Boże Narodzenie', румеґац (r. rumegă) 'przeżuwać', фуґура (r. flûier) 'fujarka', цап (r. țap) 'cap, kozioł', чобан (r. cioban) 'owczarz'...

Spośród dziesiątków madziaryzmów znanych dobrze starszemu pokoleniu spora część przeniknęła do współczesnego baczwańskiego języka literackiego. Są tu między innymi: бѣреш (w. béres) 'wyrobnik', буц, буцко (w. buckó) 'niezdara, grubas', валал (st. w. valál) 'wieś', варош (w. város) 'miasto', газда (w. gazda) 'gospodarz', клайбас (w. pląjbász) 'olówek', кочиш (w. kotsis) 'woźnica', паїташ (w. pajtás) 'towarzysz, przyjaciel', файта (w. fajta) 'rodzaj, gatunek', хасен (w. haszon) 'zysk, korzyść', чихми (w. csizma) 'buty', шор (w. sor) 'porządek, kolejność, szereg', юрас (w. juhász) 'owczarz'...

Nie ustępujące ilościowo poprzednim, wyrazy pochodzenia niemieckiego tworzą tu dwie przynajmniej chronologiczne warstwy: nowsze z nich, takie jak np.: бремза (n. Bremse) 'hamulec' i бремзовац, гайзбан (n. Eisenbahn) 'kolej żelazna', ґрумбух (n. Grundbuch) 'księga katastralna', креденц (n. Kredenz) 'serwantka, kredens', лорбер (n. Lorbeer) 'wawrzyn', машинґевер (n. Maschinengewehr) 'karabin maszynowy', орнодла (n. Haarnadel) 'szpilka do włosów', райбац (n. reiben) 'skrobać, szatkować', тепих (n. Teppich) 'dywan', факля (n. Fackel) ' pochodnia' ... przejęte zostały wprost od niemieckich sąsiadów, urzędników, czy podczas służby w austriackiej armii, starsze, takie jak баволна, богровац, вандровац, ґрунт, дрот, друкар, кмсра, ксштовац, мальовац, мордовац, папер, пошта, смаковац, танцовац, фалшиви, фара, фартух, цукер, шмалец, шпиталь, штурмовац i sporo innych właściwie będzie zaliczyć do polonizmów.

Oczywiście już na swoich nowych naddunajskich siedzibach Rusnacy, pozostając w stałym i wszechstronnym kontakcie z miejscową ludnością, przejmowali od niej masowo leksykę serbochorwacką. Stąd też w literackim języku baczwańsko-rusnackim funkcjonują m.in.: вежба 'ćwiczenie', вредносц 'wartość', дружтво 'towarzystwo', живина 'ptactwo, drób', задпура 'spółdzielnia rolnicza', занат 'rzemiosło', майстор 'mistrz', општина 'urząd gminny', покраїна 'kraj, region', розліка 'różnica', тея 'herbata' ... вредни 'pracowity', дебели 'gruby', зродни 'właściwy, odpowiedni', исти 'tożsamy, identyczny', подполни 'całkowity, kompletny' ... готово 'prawie, nieomal', озбиљно 'poważnie, serio' ... направиц 'uczynić, zrobić', постояц 'istnieć', припадац 'należać' ... прејр 'poza, ponad', спреам 'wobec, w stosunku do'.

Równie nową, bo w zasadzie dwudziestowieczną już warstwę zapożyczeń stanowią — upowszechniane przez grekokatolickie duchowieństwo a także przez docierającą tu prasę galicyjską — ukrajinizmy. W odróżnieniu od serbokroatyzmów, przenikających do wszystkich działów słownictwa, są to przeważnie terminy naukowe i nazwy pojęć abstrakcyjnych, np.: дієслово, прислівник, числівник, єдина, множина,

обстаविना, ділю, змист, нагода, напрям, намагане, обсяг, поняе, прикмета... загални, обсяжни, окреми, рижни, сучасни... здогаднуц... швидко... мабуц...

Początkowo wraz z ukrainizmami (poprzez rusofilskie publikacje zakarpackie) a po drugiej wojnie światowej już drogą bezpośrednich kontaktów przyswoił sobie język baczwańsko-rusnacki również pokazań ilość wyrazów rosyjskich. Przykładowo: довирие, условие, преподаване, толковане, количество, наслідство, отечество, средство, существо, чувство, длужносц (z ros. должность), опасносц, правилносц, сушносц, точносц, численосц, запята, кавички, точка, ношителъ, основоположник, толмач, читатель (/читач — z ukr.), город, правило, пример (/приклад — z ukr.), случай, чай (/тея)... буквални, зродни, общи, основни, осторожни, слідуєщи, совершени, советски, точни, числени, чувствителни... случиц ше, состоїц, чувствовац... вообщє... наппротив...

WNIOSKI

Dokonane powyżej zestawienie ważniejszych cech fonetycznych i morfologicznych języka baczwańskich Rusnaków pozwala nie zaangażowanemu emocjonalnie a zorientowanemu dostatecznie w językoznawczej problematyce slawistycznej czytelnikowi wyrobić sobie jasny i jednoznaczny pogląd na jego genezę: języka tego nie sposób zaliczyć do grupy wschodniosłowiańskiej czyli ruskiej. Nie pozwalają na to chociażby właściwe mu w szerokim zakresie zachowane bez zmiany prasłowiańskiej grupy spółgłoskowe *tl* i *dl*, kontynuanty prasłowiańskich połączeń typu *TorT*, *TolT* w postaci interkonsonantycznych grup *ra*, *la*, *re*, *l'e*¹⁰ i kontynuanty prasłowiańskich połączeń *tj* (*kt*, *gt*) i *dj* w postaci *c* i *z*.

Nic natomiast nie stoi na przeszkodzie, aby język ten uznać za efekt samodzielnego już w pewnej mierze, wspólnego rozwoju kilku bliskich sobie gwar wschodniosłowackich w innosłowiańskim (serbsko-chorwackim) otoczeniu językowym. O słowackim rodowodzie baczwańszczyzny (poza wymienionymi trzema cechami) świadczą dobitnie: kontynuanty prasłowiańskiego *ě* równe przeważnie *e*; brak alternacji konsonantycznej w tematach rzeczownikowych rodzaju żeńskiego zakończonych na spółgłoski tylnojęzykowe; szeroko (szerzej niż w słowaczynie literackiej) rozbudowany podsystem form enklitycznych zaimków osobowych i zwrotnego; brak alternacji konsonantycznej w formach stopnia wyższego przymiotników i przysłówków jakościowych (*длуги* — *длугши*); całkowity nieomal zanik odmiany liczebników głównych i zbiorowych wyższych niż *шеїсц* i *шєсцєп*; końcowe *-m* w 1. osobie l. p. i końcowe *-me* w 1. osobie l. mn. czasu teraźniejszego (prostego przyszłego) czasowników jak też rozszerzone wtórna samogłoską ich formy czasu przeszłego (*влекол*, *могол*).

Wschodniosłowackie zaś podłoże tego języka dokumentują niezbitnie — w fonetyce — brak iloczasu; paroksytonęza; dwojaki kontynuanty *ъ*: *e* i *o* (z dominacją ostatniego w sufiksach); dwojaki (uzależnione od jakości następnej spółgłoski) kontynuanty prasłowiańskiego *ѣ*: *er* lub *ar*; kontynuanty *л* w postaci *lu* lub *ol*; dwojaki (uzależnione od dawnych różnic intonacyjno-iloczynowych) kontynuanty prasłowiańskiego *ę*: *e* lub *a*; przekształcenie dawnych zachodniosłowiańskich *t'*, *d'* w *c*, *z* i późniejsze niewątpliwie od poprzedniego przekształcenia *š*, *ž* w *š*, *ž*; obniżenie artykulacji *i*, *y* przed *r*, *l* do *e*; wypadki przegłosu *e* w *a*; — w morfologii — unifikacja końcówek przypadków zależnych w liczbie mnogiej (w odmianie rzeczownikowej: *-ox* dla dopełniacza i miejs-

¹⁰ Zdaniem I. Pańkiewicza (*Українські говори Підкарпатської Руси...* Praha 1938, s. 163—4) pełnogłos jest tą cechą, po której najłatwiej i najpewniej rozpoznać można najbardziej wyizolowane wysepki ukraińskie otoczone gwarami słowackimi. Pełnogłos zachowuje się nawet tam, gdzie inne cechy ukraińskie całkowicie już nieomal zanikły. Formy „tratowe” trafiają się w zakarpackich gwarach ukraińskich jedynie w pojedynczych wyrazach — niewątpliwych zapożyczeniach.

cownika, *-om* dla celownika, *-ami* dla narzędnika); daleko posunięty synkretyzm fleksyjny w odmianie l. p. rzeczowników rodzaju żeńskiego; końcówki *-oho* i *-omu* dopełniacza i celownika odmiany zaimkowo-przymiotnikowej; końcówka *-o* mianownika l. mn. zaimków i przymiotników dzierżawczych; zaimki wskazujące *tot* i *rebtot*; formant bezokolicznika *-c*. Wschodniosłowackie podłoże języka baczwańsko-rusnackiego tłumaczy też w znacznej mierze obecność w nim stosunkowo licznych (choć z zasady systemowo podporządkowanych słowackim) elementów fonetyki i morfologii ukraińskiej.

Jeśli jednak — jak wynikałoby z powyższego — problem pochodzenia języka baczwańskich Rusnaków posiada zupełnie pewne i jednoznaczne rozwiązanie, to czym wytłumaczyć można przytoczoną przez nas na wstępie wypowiedź współczesnego językoznawcy rusnackiego M. Koczisza, który swój język ojczysty uważa za dialekt języka ukraińskiego?¹¹ A także czym wytłumaczyć (ujmując rzecz szerzej), że cała społeczność baczwańska już od chwili swojego pojawienia się na ziemiach nowej ojczyzny uważała się prawdopodobnie i była uważana (o czym świadczy jej nazwa) za część większej zbiorowości ruskiej zamieszkującej węgierskie komitaty podkarpackie, a później (już pod koniec XIX w.) nawet za część składową narodu ukraińskiego?

Sprawa z pewnością nie jest prosta, ale przynajmniej w odniesieniu do drugiego pytania rozporządzamy stosunkowo bogatymi danymi, jakie pozwalają dać na nie dostatecznie przekonującą odpowiedź. Zaczniemy od przypomnienia faktu znanego dobrze wszystkim, którzy z tych czy innych względów interesowali się tym północno-wschodnim regionem dawnej monarchii habsburskiej, który dziś pokrywa się nieomal całkowicie z częścią wschodnią Słowackiej Republiki Socjalistycznej. Otóż owe komitaty podkarpackie, z których, jak wiemy, wywodzą się zasadniczo przodkowie dzisiejszych Rusnaków, charakteryzowały się nie tylko bardzo zróżnicowanym składem etnicznym (zamieszkiwała je — oczywiście w rozmaitych proporcjach — ludność pochodzenia niemieckiego, polskiego, rumuńskiego, ruskiego (ukraińskiego), słowackiego, węgierskiego i żydowskiego) ale i pstrokaczną konfesyjną. Nie licząc ekskluzywnych grup mozaistycznych, współżyli tu ze sobą (dość często w przemieszaniu) katolicy obrządku rzymskiego i greckiego, kalwini i luteranie. Przy czym — co jeszcze bardziej komplikowało złożony obraz stosunków społecznych regionu — podziały religijne nie musiały się bynajmniej pokrywać z podziałami narodowo-językowymi. Słuszne niechybnie stwierdzenie Leona Wasilewskiego, iż „tu Rusini i Polacy słowacyzują się a Niemcy polonizują nie w następstwie jakichkolwiek nacisków, a jedynie w wyniku ilościowej przewagi danego żywiołu narodowego nad sąsiednim, przy czym nierazdo zarówno wynaradawiający jak i wynaradawiani pozbawieni są jasnej świadomości narodowej”¹² dałoby się też chyba mutatis mutandis przenieść na stosunki wyznaniowe. Tak na przykład W. Hnatiuk (ЗНТШ, 42—44, s. 44) przytacza bardzo pouczające zestawienie niejakiego I. Czapłowicza, z którego dowiadujemy się, że na ogólną liczbę 625.300 grekokatolików (unitów) zamieszkujących na początku XIX w. mukaczewska eparchia składało się 358.913 Rusinów, 152.692 zruszczonych Słowaków i 13.695 osób innej (innych?) narodowości.

Rzecz jasna, nie sposób przypuszczać, aby podkarpacky koloniści w Baczce (w Kesturze, Kocurze, Nowym Sadzie, Starym Verbasie i paru sąsiednich miejscowościach) rekrutowali się wyłącznie z owych Słowaków-grekokatolików. Zarazem jednak charakter dzisiejszego języka baczwańsko-rusnackiego pozwala nam przyjąć, ba, zmusza nas nieomal do przyjęcia, że ich procentowy udział (a, być może, w jakimś stop-

¹¹ Nb. pierwszy gramatyk rusnacki Gabor Kostelnik (1886—1948) swój pogląd na genezę języka ojczystego formułował znacznie ostrożniej: Наша бешета ше виробела на границі трох народох: українського, польського і словацького.

¹² Венгерские „руснаки” и их судьба: Русское богатство, 3, 1914, s. 365.

niu również Słowaków innych wyznań) był w ogólnej masie owych przesiedleńców bardzo znaczny.

Kolejna transformacja świadomości tej grupy etnicznej (z Rusnaków — wyznawców religii greckokatolickiej, zachowujących pamięć swojego związku kulturowego z Rusinami Zakarpacia, na Rusnaków — członków narodu ukraińskiego) dokonała się zapewne stosunkowo niedawno, w okresie życia trzech — czterech ostatnich pokoleń. Początek jej dali duchowni przywódcy społeczności, księża i nauczyciele, którzy już na przełomie XIX i XX wieku korzystali często ze wsparcia i rady swoich galicyjskich współwyznawców. Warto pamiętać, że pierwsza rusnacka książka, zbiór wierszy G. Kostelnika pt. *З могого вала*, wydana została w 1903 r. w Żółkwi, a jej autor, zarazem pierwszy baczwański gramatyk, od 1907 r. mieszkał we Lwowie.

Pierwsze dziesięciolecia powojenne zakończyły proces samookreślenia się narodowego jugosłowiańskich Rusnaków: teraz już jednak nie czynnik konfesyjny lecz bliższe niż uprzednio, żywe kontakty kulturalne i naukowe ze Związkiem Radzieckim, a osobliwie z Ukraińską SRR przyczyniły się do ostatecznego rozstrzygnięcia tej sprawy.